

УДК 34-055.2+355.1

ГРИЦАЙ І.О.

**ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОГО БАЛАНСУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЗБРОЙНИХ СИЛАХ:
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ**

У статті розглянуто проблематику гендерного балансу в національних збройних силах. Визначено спільні ознаки для різних країн щодо причин вибору жінками професії військовослужбовця. Розкрито досягнення та недоліки у сучасних Збройних силах України в контексті забезпечення рівності прав жінок та чоловіків. Запропоновано шляхи подальшого розвитку вітчизняної армії у напрямі гендерних трансформацій.

***Ключові слова:** гендерна рівність, національні збройні сили, права жінок та чоловіків, держава, громадянське суспільство.*

В статье рассмотрена проблематика гендерного баланса в национальных вооруженных силах. Определены общие признаки для различных стран относительно причин выбора женщинами профессии военнослужащего. Раскрыты достижения и недостатки в современных Вооруженных силах Украины в контексте обеспечения равенства прав женщин и мужчин. Предложены пути дальнейшего развития отечественной армии в направлении гендерных трансформаций.

***Ключевые слова:** гендерное равенство, национальные вооруженные силы, права женщин и мужчин, государство, гражданское общество.*

The article deals with the issue of gender balance in the national armed forces. We identified common reasons for different countries why women choose to become soldiers. We revealed the achievements and shortcomings of the modern Armed Forces of Ukraine in the context of ensuring the equality of women and men. The ways of further development of the national army towards gender transformation were suggested.

***Key words:** gender equality, national armed forces, rights of women and men, state, civil society.*

Вступ. У кожному розвиненому демократичному суспільстві одним із основних завдань є досягнення гендерного балансу. Сьогодні в Україні та інших державах світу закладається фундамент формування нової або ж удосконалення наявної системи збройних сил на основі рівності жінок та чоловіків, створення відповідних умов для реалізації цього на практиці з урахуванням кращих світових досягнень в оборонній сфері.

Будь-які реформаційні заходи у державі, у тому числі й у національних військах, що нині особливо актуально для нашої країни, мають враховувати останні наукові досягнення та раціональні для конкретного етапу розвитку дослідницькі пропозиції. Однак аналіз та вивчення динаміки збільшення кількості жінок та забезпечення гендерної рівності у лавах української армії, проведення порівняльно-правового дослідження у цій сфері, незважаючи на свою важливість, є питаннями, що не отримали належного місця у наукових роботах вітчизняних вчених. Наукові праці у цій галузі здебільшого спрямовані на вивчення явища гендерної рівності, його сутності та змісту, пошук шляхів вирішення гендерних питань з позицій різних наук.

Проблематика гендерного балансу у сфері військової служби має, окрім теоретичного, важливе прикладне значення. Також це питання має особливу вагомість для вітчизняної юри-

спруденції у зв'язку з тривалими воєнними діями на Донбасі; створенням контрактної системи в українській армії, оскільки як 10 років тому, так і сьогодні близько 50% військовослужбовців-жінок проходять службу на посадах військовослужбовців за контрактом та ін.

Проблема гендерного паритету у збройних силах на рівні публічного дискурсу зумовлює підвищення суспільного та дослідного інтересу до цієї тематики. Окремим напрямом проходження служби жінок в армії, гендерної рівності жінок та чоловіків у збройних силах приділяли увагу такі автори, як Н. Вавілова, З. Вашуріна, Н. Кліменко, В. Кротиков, В. Куценко, В. Малюга, Т. Марценюк, І. Моднікова, О. Олійник, Е. Понуждаєв, С. Риков, О. Сенявська, О. Смірнов, В. Топальський та ін. Відсутність гендерного балансу у вітчизняній армії потребує пильної уваги науковців. Масштабне залучення жінок до військової служби властиве для низки держав світу, що зумовлює вивчення зарубіжної практики у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-правовий аналіз забезпечення гендерного балансу у національних збройних силах зарубіжних держав та України. З цією метою були поставлені такі завдання: з'ясувати спільні ознаки для різних країн щодо причин вибору жінками професії військовослужбовця; розкрити досягнення та недоліки у сучасних збройних силах України у контексті забезпечення рівності прав жінок та чоловіків; визначити шляхи подальшого розвитку вітчизняної армії у напрямі гендерних трансформацій.

Результати дослідження. У ретроспективному аспекті слід відзначити, що світова історія насичена значною кількістю прикладів участі жінок у воєнних діях. У недалекому минулому значною була участь жінок України та інших сусідніх країн у воєнних конфліктах за роки Першої та Другої світових війн.

З метою підняття морального духу на фронт відправляли жіночі бойові загони, завданням яких було активізувати армію і зменшити кількість солдатів-дезертирів прикладом свого героїзму. Ставлення воїнів-чоловіків до жінок на фронті було досить суперечливим: з одного боку – скептицизм, з іншого – опіка і заступництво [1, с. 24–25, 31]. Однак таке явище, як несення служби жінок в армії як під час проведення воєнних дій, так і в мирний час, переважно характеризувалося приватністю та винятковістю.

Вважається, що першим світовим досвідом служби жінок в армії нарівні з чоловіками, без будь-яких професійних обмежень, став приклад Канади у 1895 р., коли жінок почали приймати на військову службу в мирний час як солдатів бойових частин [2]. У 1917–1919 рр. у складі британських збройних сил були сформовані Жіночі королівські військово-повітряні сили, Королівський допоміжний корпус Військово-морських сил і Жіночий легіон секції автотранспорту. Загальною рисою жінок у британському війську в цей період перевищувала 100 тисяч осіб [3]. Існує й низка інших прикладів несення служби жінок в арміях у мирний час у різні історичні періоди.

На сучасному етапі для багатьох демократичних країн властивим є систематичне збільшення кількості осіб жіночої статі у збройних силах. Так, кількість військовослужбовців-жінок в арміях Німеччини становить 9% від усього особового складу, Північної Кореї – понад 10%, Литви – 12%, Франції – 13%, Естонії, Італії, Канади, Латвії, США – по 15% [4; 5, с. 268]. Лідером у відсоткових показниках кількості жінок у національній армії нині є війська Ізраїлю – близько 35%.

У таких державах світу, як Болівія, Еритрея, Ізраїль, Малайзія, М'янма, Північна Корея, жінки взагалі є військовозобов'язаними нарівні з чоловіками. З метою забезпечення гендерної рівності, починаючи з 2016 р., до таких країн відноситься й Норвегія (відповідний закон було прийнято норвезьким парламентом 14 жовтня 2014 р.), яка стала першою європейською державою та країною-членом НАТО, що у мирний час законодавчо регламентувала воєнний обов'язок для жінок. З 1976 р. у цій державі жінки мали можливість безперешкодно на добровільних засадах вступати до лав армії. Нині у війська Норвегії жінок призивають після досягнення ними 18-ти років; призовний вік загалом передбачений до 44-х років включно. Термін строкової служби для жінок – 19 місяців. У майбутньому керівництвом країни заплановано довести кількість жінок у збройних силах до 10%.

Доречно звернути увагу на особливості проходження служби в армії військовослужбовця-ми-жінками і в інших державах світу.

В Ізраїлі призов жінок на військову службу почався з 1986 р., сьогодні жінки становлять третю частину особового складу збройних сил країни; четверта частина (26%) офіцерів ізраїльської армії – жінки. Однак активна участь жінок в обороні держави розпочалася ще під час її створення у 1948 р. Сьогодні до національної армії призивають жінок з 18-ти років, які мають належний стан здоров'я. З релігійних чи етичних причин можна обрати альтернативну службу, однак відмова від воєнного обов'язку взагалі передбачає тюремне ув'язнення. Підкреслимо, що

під час строкової служби жінки мають певні переваги перед чоловіками: існує можливість не нести службу в армії взагалі у разі наявності у жінки дітей або її заміжжя; загальний термін служби для жінок – 2 роки (у майбутньому планується збільшити до 2 років та 4 місяців), для чоловіків – 3 роки; жінкам надаються пільги після служби в армії під час вступу до вищого навчального закладу тощо.

У Північній Кореї жінки військовозобов'язані з 1995 р. Строк служби призову у країні для жінок – близько 7 років та до 10 років для чоловіків. У цій державі, як і в більшості інших, служба в армії – високий престиж. У зв'язку з певними ідеологічними особливостями потрапити до армії Північної Кореї можуть лише жінки, які мають позитивну оцінку у суспільстві і змогли довести свою партійну вірність.

У такій державі, як Малайзія, строк служби в армії передбачає три місяці як для жінок, так і для чоловіків; призов для обох статей передбачений після 18-ти років. Закінчуючи строкову службу, вагома кількість жінок переходить на контрактну службу, що пов'язано з її престижністю та високою заробітною платнею.

Досить інтегрованими, хоча й не військовозобов'язаними, є жінки в арміях США, Франції, Естонії, Латвії та ін. У цих та інших державах, які активно сприяють можливості жінок реалізувати себе у національних збройних силах, створена відповідна нормативно-правова база, напрацьований значний практичний досвід.

Отже, національні армії світу мають як загальні, так і відмінні риси. У більшості держав світу незалежно від їх типу (закритий чи відкритий) жінки обирають військову професію у зв'язку з такими основними чинниками, як престижність військової професії; високе або достатнє соціально-економічне забезпечення військовослужбовців; безпосередня потреба соціальної самореалізації жінки у військовій сфері.

Необхідно зосередити увагу на деяких аспектах останнього напрямку – потреби соціальної самореалізації у військовій сфері.

Соціальна самореалізація є метою, процесом, результатом, формою існування людини та пов'язана з активністю особистості, її змістом. Процес соціальної самореалізації містить у собі дві взаємопов'язані складники: 1) внутрішній (суб'єктивний) – характеризується особистісною активністю; 2) зовнішній (об'єктивний) – виражається у самодіяльності людини. Соціальна самореалізація військовослужбовців-жінок являє собою процес об'єктивації потенційної суб'єктивності особистості через певну сферу діяльності, результатом якої є гармонійно поєднані індивідуально та соціально значущі явища і відносини [5, с. 268]. Таким чином, ефективність соціальної самореалізації військовослужбовця-жінки залежить від 1) власного вибору жінки (суб'єктивні чинники), тобто її внутрішнього бажання реалізувати себе у цій сфері та здійснення відповідних дій для досягнення своєї мети; 2) зовнішніх чинників (об'єктивна сторона), що, з одного боку, можуть сприяти жінці в можливості реалізувати себе у професії військовослужбовця, а з другого боку – перешкоджати її намірам у досягненні цієї мети (недосконале законодавство, його порушення, приниження гідності жінок колегами чи керівниками чоловічої статі під час воєнних дій або несення військової служби, гендерні стереотипи військовослужбовців-чоловіків тощо).

Характеризуючи особливості служби жінок в арміях держав світу, необхідно звернути увагу на сучасну вітчизняну практику цього явища.

З початку 2016 р. у лавах національного війська кількість військовослужбовців-жінок збільшилась на 5,8% від загальної кількості прийнятих, із них 55 осіб були прийняті на офіцерські посади. Нині у Збройних силах України проходять військову службу і працюють 49 552 жінки, зокрема 17 147 військовослужбовців-жінок (8,5% від загальної чисельності військовослужбовців), у тому числі 2540 офіцерів (5,3%), 14 607 солдатів і сержантів (9,4%) та 32 405 цивільного персоналу. Понад 2 тис. жінок визнані учасниками бойових дій [6; 7].

Важливим для гендерної перспективи в українській армії стало внесення відповідних змін до Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Тимчасового переліку військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців» від 27 травня 2014 р., оскільки жінки зможуть претендувати на понад 60 додаткових посад у національній армії [8]. Зростання кількості жінок загалом та жінок-офіцерів зокрема свідчить про системну та планомірну реалізацію державної гендерної політики у напрямі забезпечення гендерного балансу в національній армії.

У спеціалізованій монографічній роботі щодо гендерної політики у Збройних силах України наголошується, що провадження гендерного підходу у ЗСУ є цілеспрямованою, системною,

багатовекторною управлінською діяльністю керівництва Міністерства оборони України та Генерального штабу, інших органів військового управління щодо приведення військ (сил) у військову структуру сучасного типу, яка поєднує гендерно-чутливу організаційну культуру та гендерно-комфортне армійське середовище [9, с. 180]. З урахуванням вищенаведеного (статистичних даних) можна зробити висновок, що керівництво вітчизняної армії справді цілеспрямовано та системно впроваджує гендерну політику у військовій сфері. Проте поряд із значними кількісними показниками, що мають тенденцію до постійного зростання, прояви дискримінації щодо жінок у вітчизняній армії є одними із найбільш розповсюджених та недостатньо досліджених явищ, які актуалізуються у контексті проведення Антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях.

Експертом у відповідній сфері О. Коваль підкреслено, що вітчизняна армія – це патріархальний інститут, де жінкам відводиться далеко не провідна роль: існують адміністративно-побутові обмеження; є певне порушення жіночих прав під час військової служби – широкий перелік професій і посад в армії, яких жінка займати не може [10]. Також результати опитування 42 жінок, які воюють в зоні АТО, засвідчили, що основними проблемами у контексті гендеру є відсутність можливості приймати рішення в армії жінками; багато жінок офіційно не оформлені або оформлені не на ті посади, якими займаються, що негативно відображається на рівні заробітної плати та подальшому побутово-матеріальному забезпеченні, статусу учасниці бойових дій [11]. Розповсюдженим явищем є те, що жінка виконує обов'язки певної професії, але згідно з чинним законодавством обіймати цю посаду не може. Наприклад, отримуючи офіційний запис посади кухарки чи швачки, в реаліях жінка виконує обов'язки артилеристки, розвідниці, снайперки тощо, піддаючи смертельній небезпеці своє життя. Тому важливим є звернення до зарубіжного досвіду та приведення галузевого вітчизняного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами.

Сьогодні на державному рівні недостатньо обговорюються такі побутові питання, як нестача спеціалізованого медичного обслуговування для жінок, незадовільні умови проживання. Інфраструктура Збройних сил України сформована під потреби чоловіків [11]. З одного боку, така ситуація є абсолютно зрозумілою, адже вітчизняна армія протягом багатьох років розвивалася з урахуванням лише чоловічих потреб, доступу до армії жінки майже не мали. Сьогодні ця ситуація вимагає якомога швидшого вирішення не лише на законодавчому рівні, а й на практичному. Це пов'язано зі зміною державних пріоритетів у досліджуваній сфері, потребою жінок у соціальній самореалізації у військовій професії і можливості реалізації своїх конституційних прав та свобод, розумінням суспільством та керівництвом країни високого значення жінок в армії, у тому числі в бойових умовах, оскільки жінка покращує морально-психологічну атмосферу у військових колективах, сприяє підвищенню культури взаємовідносин між військовослужбовцями у колективі та ін.

Окрім вказаного вище, зважаючи, що у сфері оборони зі значною перевагою домінують чоловіки та чоловічі стереотипи, у різний спосіб застосовані гендерні підходи означатимуть визнання цінностей та позитивних переваг від запровадження жіночого погляду на проблему служби жінок у збройних силах [12].

Серед деяких науковців існує думка, що нині реалізується право військовослужбовців-жінок щодо вибору професії та можливості реалізувати себе на військовій службі у Збройних силах України у відповідності з наявним фаховим рівнем та освітою [13, с. 141]. Проте на практиці ситуація має протилежний характер.

Можна навести приклади, коли жінки нарівні з чоловіками здають для вступу до вищого навчального закладу відповідні нормативи, проходять тестування, а в результаті отримують пропозиції навчатися більший термін (наприклад, замість трьох місяців – два роки на скорочених курсах офіцерів запасу), оволодівати не професією у сфері розвідки, артилерії, а освоювати професію психолога, перекладача та ін. [14]. Тож виникає низка суттєвих перешкод в отриманні військової освіти жінками, окрім професій гуманітарного напрямку у військовій сфері.

Нині у вітчизняних мас-медіа, на офіційних сайтах органів державної влади досить часто висвітлюються питання впровадження принципу гендерної рівності в армії, який реалізується шляхом зміни чинного галузевого законодавства та його практичної реалізації. Проте найбільша складність виникає у відносинах між військовослужбовцями-жінками та чоловіками – керівниками й колегами по службі, що пов'язано зі стереотипами. Процеси модернізації та вдосконалення функціонування вітчизняної армії у напрямі встановлення гендерного балансу мають бути спрямовані на впровадження освіти з питань гендерної рівності. Гендерний принцип потребує введення в освітні програми всіх навчальних рівнів України, особливо у воєнні навчальні закла-

ди. Необхідне створення спеціалізованих курсів, систематичне проведення тренінгів для військово-вослужбовців.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо таке.

1. У низці держав світу активно продовжується комплектування національних військ жінками. Принцип гендерної рівності застосовують у національних збройних силах зарубіжжя як ефективну стратегію підвищення бойового потенціалу на основі повноцінного та рівного розвитку (в аспекті можливостей) особистості військовослужбовця незалежно від статі. Національні армії світу мають як загальні, так і відмінні риси. У більшості держав світу незалежно від їх типу (закритий чи відкритий) жінки обирають військову професію у зв'язку з такими основними чинниками, як престижність військової професії; високе або достатнє соціально-економічне забезпечення військово-вослужбовців; безпосередня потреба соціальної самореалізації жінки у військовій сфері. Ефективність соціальної самореалізації військовослужбовця-жінки залежить від 1) власного вибору жінки (суб'єктивні чинники), тобто її внутрішнього бажання реалізувати себе у цій сфері та здійснення відповідних дій для досягнення своєї мети; 2) зовнішніх чинників (об'єктивна сторона), що, з одного боку, можуть сприяти жінці в можливості реалізувати себе у професії військовослужбовця, а з другого боку – перешкоджати її намірам у досягненні цієї мети (недосконале законодавство, його порушення, приниження гідності жінок колегами чи навіть керівниками чоловічої статі тощо).

2. На пострадянському просторі традиційно прийнято вважати, що армія – це чоловіча сфера. У зв'язку з цим у процесі реалізації прав жінок в Україні спостерігається гендерний дисбаланс. Проте існує тенденція до збільшення кількості жінок в національній армії. Державна гендерна політика України у військовій сфері загалом відповідає світовим досягненням; вона має тенденцію до постійного оновлення та вдосконалення з метою створення гарантій рівних прав та можливостей людини незалежно від її статі. Водночас існує суттєва складність у механізмі реалізації державної гендерної політики у збройних силах, що зумовлює порушення прав військово-вослужбовців-жінок та тих жінок, які мають намір стати військовослужбовцями, створюючи певні обмеження. Сьогодні існує потреба в розширенні можливостей жінок щодо несення служби в армії; створенні рівних умов для підготовки та забезпечення справедливого ставлення до жінок та чоловіків у армії, що сприятиме ефективному виконання ними своїх обов'язків. Це, своєю чергою, буде одним із чинників забезпечення національних інтересів та національної безпеки України на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Абашева Ж.В. Участие женщин в воинских формированиях российской армии в период первой мировой войны / Ж.В. Абашева // *Метаморфозы истории*. – 2014. – Вып. № 5/2014. – С. 24–42.
2. Рыков С. Гендерный аспект в современном общественном движении [Электронный ресурс] / С. Рыков. – Режим доступа: <http://cspi.org.ru/rus/gender.html>
3. Військова фемінізація впевнено шириться планетою, або дещо про жінок в арміях країн світу [Електронний ресурс] // *Народна армія*. – 2016. – 8 березня. – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/30685-vijskova-feminizaciya-vpevнено-shiritsya-planetoyu-abo-deshho-pro-zhinok-v-armiyah-krayin-svitu>
4. Жінки в армії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wartime.org.ua/all_news/analytics/;
5. Сергин А.А. Динамика социально-экономических условий по увеличению численности женщин-военнослужащих / А.А. Сергин, М.Г. Окоютова // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. – 2015. – Вып. № 32. – С. 266–269.
6. У Міноборони назвали кількість жінок, які служать в українській армії [Електронний ресурс] // *Тиждень.ua*. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/168097>
7. Тепер жінки можуть займати більше посад в армії [Електронний ресурс] // *Українська правда. Життя*. – 2016. – 22 листопада. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/11/22/220356/>
8. Про затвердження тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних посад вищезазначених військовослужбовців : Наказ Міністерства оборони України від 27 травня 2014 р. (зі змінами і допов.) // *Офіційний вісник України*. – 2014. – № 53. – С. 692. – Ст. 1420.
9. Гендерна політика у Збройних Силах України: проблеми теорії та практики : монографія / В.П. Кротиков, В.М. Малога, В.Л. Топальский та ін. / За заг. ред. О.М. Олійника. – К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. – 334 с.

10. Українське гендерне законодавство загалом відповідає європейському – соцдослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=790
11. Марценюк Т. Жінки та збройні сили: українські реалії [Електронний ресурс] / Т. Марценюк. – Режим доступу: / <http://povaha.org.ua/zhinky-u-zbrojnyh-sylah-svitu-ta-ukrajiny-nashlyahu-do-intehratsiji/>
12. Кліменко Н.Г. Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні / Н.Г. Кліменко // Економіка та держава. – 2014. – № 5/2014. – С. 116–119.
13. Вавілова Н.В. Реалізація гендерної політики у Збройних Силах України / Н.В. Вавілова // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. – 2016. – № 1. – С. 140–143.
14. Жінки в армії всупереч всьому [Електронний ресурс] // Українська правда. Життя. – 2015. – 13 жовтня. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/561cc48ddd891/>

УДК 347.6 (470+571) «17/...»

ЄПУР М.В.

ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ТА СПАДКОВЕ ПРАВО У РОСІЇ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХVІІІ СТ.

Статтю присвячено проблемам сутності та основних рис російського шлюбно-сімейного та спадкового права, реформування яких відбувалося у рамках загальної модернізації права у I чверті ХVІІІ ст. Доведено, що всі аспекти шлюбно-сімейних та спадкових відносин детально регламентувалися та повністю контролювалися державою. Втручання держави у сферу приватного життя населення було характерною рисою абсолютної монархії, яка сформувалася у Росії впродовж петровської доби.

Ключові слова: історія шлюбно-сімейного права, історія спадкового права, російське право I чверті ХVІІІ ст., реформування російського права.

Статья посвящена проблемам сущности и основных черт российского брачно-семейного и наследственного права, реформирование которых происходило в рамках общей модернизации права в I четверти ХVІІІ в. Доказано, что все аспекты брачно-семейных и наследственных отношений детально регламентировались и полностью контролировались государством. Вмешательство государства в сферу частной жизни населения было характерной чертой абсолютной монархии, сформировавшейся в России в петровскую эпоху.

Ключевые слова: история брачно-семейного права, история наследственного права, российское право I четверти ХVІІІ в., реформирование российского права.

The article deals with problems of the spirit and the main features of Russian marriage and family and inheritance law reform which took place in the framework of the overall modernization of the law during the I quarter of ХVІІІ century. It is proved that all aspects of matrimonial and inheritance relations were regulated in detail and fully controlled by the state. State intervention in the private life sphere of the population was a significant characteristic of absolute monarchy that was established in Russia during the Peter the Great ruling.

Key words: history of marital and family law, inheritance law history, Russian law of the I quarter of the ХVІІІ century, reform of the Russian law.